

Globalashuv jarayonining jamiyatga ta'siri: muammolar va istiqbollar

R.E.Yo'ldasheva
D.Sultanboyev
TDTU

Annotatsiya: Ushbu maqolada globalashuv jarayonining mohiyati, kelib chiqish sabablari va uning zamonaviy jamiyatga ko'p qirrali ta'siri o'rganiladi. Globalashuv iqtisodiyot, madaniyat, siyosat va texnologiya sohasida qanday o'zgarishlarga olib kelayotgani tahlil qilinadi. Maqolada globalashuvning ijobiy tomonlari bilan bir qatorda, uning keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan salbiy oqibatlari ham ko'rib chiqiladi. O'zbekistonda globalashuv jarayonlarining o'ziga xos xususiyatlari, milliy identifikatsiyani saqlash masalalari va globalashuvga moslashish strategiyalari batafsil yoritiladi. Shuningdek, yoshlar va ta'lim sohasiga globalashuvning ta'siri, raqamli globalashuv hamda madaniy xilma-xillikning saqlanishi kabi zamonaviy muammolar ham tadqiq etiladi.

Kalit so'zlar: globalashuv, iqtisodiy integratsiya, madaniy globalashuv, milliy identifikatsiya, raqamli texnologiyalar, jahon bozori, mintaqaviy hamkorlik, rivojlanish, xalqaro munosabatlar, yoshlar, ta'lim, O'zbekiston

The impact of the globalization process on society: problems and prospects

R.E.Yuldasheva
D.Sultanboev
TSTU

Abstract: This article examines the essence of the globalization process, its causes and its multifaceted impact on modern society. It analyzes the changes that globalization is bringing to the economy, culture, politics and technology. The article examines the positive aspects of globalization, as well as the negative consequences that it may cause. The specific features of globalization processes in Uzbekistan, issues of preserving national identity and strategies for adapting to globalization are covered in detail. It also examines such modern problems as the impact of globalization on youth and education, digital globalization and the preservation of cultural diversity.

Keywords: globalization, economic integration, cultural globalization, national identity, digital technologies, world market, regional cooperation, development, international relations, youth, education, Uzbekistan

Kirish

XXI asrda insoniyat taraqqiyotining eng muhim belgilaridan biri sifatida globallashuv jarayoni dunyo miqyosida barcha sohalarga o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Globallashuv - bu turli mamlakatlardagi iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va siyosiy jarayonlarning tobora kuchayib borayotgan o'zaro bog'liqligi va integratsiyasidir. Bu jarayon savdo-iqtisodiy aloqalar, axborot texnologiyalari, transport vositalari va xalqaro munosabatlarning rivojlanishi asosida vujudga keldi hamda XX asrning oxiridan boshlab misli ko'rilmagan tezlikda avj oldi.

Globallashuv tushunchasi bir tomondan iqtisodiy o'sish, yangi texnologiyalarga kirishish imkoniyatlarini kengaytirish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish bilan bog'liq bo'lsa, boshqa tomondan milliy madaniyatlar, an'analar va suverenitetga tahdid solishi mumkin bo'lgan murakkab jarayon sifatida baholanmoqda. Shu sababli globallashuvni har tomonlama o'rganish, uning ijobiy va salbiy jihatlarini ilmiy tahlil qilish bugungi kunda dolzarb masalaga aylangan.

O'zbekiston mustaqilligini qo'lga kiritgandan so'ng, xalqaro hamjamiyatga integrasiya bo'lish jarayonida globallashuvning ta'sirini yaqqol his etmoqda. Xususan, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, raqamli infratuzilmani rivojlantirish, ta'lim tizimini isloh qilish va xalqaro savdo aloqalarini kengaytirish kabi sohalarda globallashuv ijobiy omil bo'lib xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, milliy qadriyatlar, til va madaniy merosni saqlash masalalarida chuqur e'tibor talab etilmoqda.

Ushbu maqolada globallashuvning nazariy asoslari, uning turli sohalardagi ko'rinishlari va O'zbekiston kontekstida tahlili amalga oshiriladi. Tadqiqotning maqsadi globallashuv jarayonlarini har tomonlama baholab, zamonaviy jamiyatning bu jarayonga nisbatan munosabatini aniqlashdan iborat.

1. Globallashuvning nazariy asoslari va tarixi

Globallashuv so'zi ilk bor 1960-yillarda ilm-fan doirasiga kirib keldi, biroq bu atama keng ommalashishini 1980-1990-yillarda boshladi. Sotsiolog Roland Robertson bu tushunchani ilmiy muomalaga kiritgan olimlardan biri bo'lib, uni «dunyo bir butun sifatida idrok etilishi va insoniyatning o'z yaxlitligi haqidagi tushunchaning kuchayishi» deb ta'riflagan. Iqtisodchi Teodor Levitt esa 1983-yilda bozorlarning globallashuvini tahlil qilib, bu jarayonning iqtisodiyotga ta'sirini batafsil yoritdi.

Tarixiy jihatdan globallashuvning ilk ko'rinishlarini antik davr savdo yo'llari, jumladan Buyuk Ipak yo'lida ko'rish mumkin. Markaziy Osiyo, xususan O'zbekiston hududidan o'tgan bu savdo magistrali nafaqat tovarlar, balki madaniyat, fan va texnologiyalar almashinuviga ham xizmat qildi. Biroq zamonaviy ma'nodagi

globallashuv Ikkinchi Jahon urushidan keyin, ayniqsa 1991-yilda Sovyetlar Ittifoqining parchalanishi va internet texnologiyasining tarqalishi bilan keskin tezlashdi.

Globallashuvni tushuntiruvchi asosiy nazariy yondashuvlar orasida liberalizm, realizm va konstruktivizm alohida o'rin tutadi. Liberal nazariya globallashuvni ijobiy hodisa sifatida baholab, erkin savdo va iqtisodiy integratsiya barcha mamlakatlar uchun foyda keltiradi, deb hisoblaydi. Realistik yondashuv esa globallashuvning milliy manfaatlar va davlat suverenitetiga potentsial tahdid ekanligini ta'kidlaydi. Konstruktivistlar esa globallashuvni ijtimoiy qurilma sifatida ko'rib, uning ta'siri ko'p jihatdan jamiyatlarning o'zaro munosabati natijasida shakllanadi, deb hisoblaydi.

2. Globallashuvning iqtisodiy jihatlari

Iqtisodiy globallashuv - tovarlar, xizmatlar, kapital va ishchi kuchining davlatlar o'rtasida erkin harakatlanishini nazarda tutadi. Jahon savdo tashkiloti (JST) ma'lumotlariga ko'ra, 1990-yildan beri xalqaro savdo hajmi besh barobardan ziyod oshgan. Ko'p millatli korporatsiyalar rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotiga katta miqdorda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar kiritmoqda, bu esa yangi ish o'rinlari, texnologiya transferi va infrastruktura rivojlanishiga olib kelmoqda.

Biroq iqtisodiy globallashuvning salbiy oqibatlar ham mavjud. Xususan, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy tengsizlik yanada kuchayishi xavfi mavjud. Jahon banki tadqiqotlariga ko'ra, globallashuv davrida global daromad tengsizligi ma'lum darajada kamaygan bo'lsa-da, mamlakatlardagi ichki tengsizlik ko'pincha ortib bormoqda. Bundan tashqari, mahalliy ishlab chiqaruvchilar arzon import bilan raqobat qila olmasligi natijasida ish o'rinlarini yo'qotishi ham muhim muammo hisoblanadi.

O'zbekiston iqtisodiyoti so'nggi yillarda globallashuv jarayonlariga faol qo'shilish yo'lini tutdi. 2017-yildan boshlab amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar, valuta liberalizatsiyasi, xorijiy investitsiyalar uchun qulay muhit yaratish kabi choralar iqtisodiy globallashuvning ijobiy ta'siridan samarali foydalanish imkonini berdi. Eksport hajmining o'sishi, xususan tekstil, agrosanoat va qazib olish sanoati mahsulotlari eksportining kengayishi buning yaqqol dalilidir.

3. Madaniy globallashuv va milliy identifikatsiya

Madaniy globallashuv - turli xalqlar va mamlakatlar madaniyatlari, qadriyatlari, turmush tarzi va urf-odatlarining o'zaro ta'siri va aralashuvidir. Bu jarayon ommaviy axborot vositalari, internet, kino, musiqa va turizmning rivojlanishi natijasida tezlashmoqda. Bir tomondan, madaniy globallashuv insonlarni bir-birining madaniyatidan bahramand bo'lish, yangi g'oyalar va qadriyatlar bilan tanishish imkonini beradi.

Biroq madaniy globallashuvning eng muhim muammolaridan biri - «madaniy bir xillashtirish» xavfidir. G'arb madaniyati, ayniqsa Amerika ommaviy madaniyatining

kuchli ta'siri ostida mahalliy an'analar, tillar va qadriyatlar siqib chiqarilishi xavfi mavjud. UNESCO ma'lumotlariga ko'ra, hozirda dunyodagi 7000 dan ortiq tildan taxminan 2500 tasi yo'q bo'lib ketish xavfi ostida turibdi. Bu holat madaniy xilma-xillikning saqlanishi uchun maxsus choralar ko'rishni talab etmoqda.

O'zbek xalqi uchun milliy identifikatsiyani saqlash masalasi globallashuv sharoitida alohida ahamiyat kasb etadi. O'zbek tili, milliy kiyim-kechak, musiqa, oshpazlik san'ati va me'morchilik merosimiz bizning ulkan boyligimizdir. Zamonaviy O'zbekiston davlati milliy madaniyatni asrash va rivojlantirishga alohida e'tibor qaratmoqda: xalq hunarmandchiligini qo'llab-quvvatlash, milliy bayramlarni o'tkazish va madaniyat ob'ektlarini tiklash dasturlari buning yaqqol ifodasidir. Globallashuv va milliy identifikatsiyani uyg'unlashtirish - bugungi kunning asosiy vazifalaridan biridir.

4. Raqamli globallashuv va axborot texnologiyalari

Raqamli texnologiyalar globallashuvning eng kuchli harakatlantiruvchi kuchlaridan biriga aylandi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, elektron tijorat va bulutli hisoblash texnologiyalari dunyo iqtisodiyoti va jamiyatini tubdan o'zgartirdi. McKinsey Global Institute tadqiqotlariga ko'ra, raqamli oqimlar - ma'lumotlar, xizmatlar va jarayonlar - an'anaviy tovarlar savdosiga qaraganda sezilarli darajada tezroq o'smoqda va global iqtisodiyotga jismoniy savdoga teng yoki undan katta qiymat qo'shmoqda.

COVID-19 pandemiyasi raqamli globallashuvni yanada tezlashtirdi. Masofaviy ish, onlayn ta'lim va raqamli savdo ko'lami misli ko'rilmagan darajada kengaydi. Bu esa raqamli infratuzilmaga investitsiya kiritishni va raqamli savodxonlikni oshirishni hayotiy zarurat sifatida kun tartibiga qo'ydi. O'zbekiston ham «Raqamli O'zbekiston 2030» strategiyasi doirasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga katta mablag' yo'naltirib, e-tijorat, e-hukumat va IT-sektori rivojlanishini rag'batlantirib kelmoqda.

Biroq raqamli globallashuv o'z muammolarini ham olib keladi. «Raqamli tengsizlik» muammosi - ya'ni rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar o'rtasidagi texnologiyaga kirish imkoniyatidagi tafovut - jiddiy masalaga aylandi. Bundan tashqari, kiber xavfsizlik, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va dezinformatsiya tarqalishi kabi yangi tahdidlar ham raqamli globallashuv bilan birga yuzaga keldi. Ayniqsa yoshlar orasida ijtimoiy tarmoqlarning ortiqcha ta'siri, salbiy kontentga ta'siruvchanlik kabi muammolar alohida tadqiq etilishni talab etmoqda.

5. Globallashuvning siyosiy jihatlari

Siyosiy globallashuv millat-davlatlar tushunchasini yangicha talqin etishni taqozo etmoqda. Xalqaro tashkilotlar - BMT, JST, XVF, Jahon banki va mintaqaviy birlashmalar - global boshqaruvda tobora muhim rol o'ynamoqda. Bu tashkilotlar orqali qabul qilingan qarorlar ko'pincha alohida davlatlarning ichki siyosatiga ham ta'sir qiladi. Bu esa davlat suverenitetining yangi shakllarda talqin etilishini talab etadi.

Globallashuv xalqaro munosabatlar tizimini ham o'zgartirdi. Ikki tomonlama munosabatlardan ko'p tomonlama diplomatiyaga o'tish, iqtisodiy o'zaro bog'liqlik asosida kuchli harbiy ittifoq'lar tuzish zaruriyatini kamaytirish, global muammolarni - iqlim o'zgarishi, pandemiyalar, terrorizmga qarshi kurash - birgalikda hal etish zaruriyati zamonaviy xalqaro siyosatning asosiy xususiyatlariga aylandi. Shu nuqtai nazardan O'zbekiston ko'p vektorli xorijiy siyosati asnosida xalqaro hamjamiyat bilan faol muloqotni yo'lga qo'ymoqda.

6. Globallashuv va ta'lim tizimi

Ta'lim sohasida globallashuv o'ta sezilarli o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda. Xalqaro ta'lim standartlari - Bologna jarayoni, PISA baholash tizimi, xalqaro reytinglar - milliy ta'lim tizimlariga faol ta'sir ko'rsatmoqda. Xalqaro universitetlar va onlayn kurslar (Coursera, edX, Udey kabi platformalar) ta'limni chegarasiz qildi: endi dunyo yuqori sifatli ta'limiga Toshkentdan ham, qishloq joylardan ham kirish mumkin.

O'zbekistonda ta'lim tizimini isloh qilish globallashuv talablarini hisobga olgan holda amalga oshirilmoqda. Xorijiy oliy o'quv yurtlari filiallari - Westminster, Turin Politexnika, Inha universiteti va boshqalar - mamlakat ta'lim makonini xalqaro darajaga ko'tarmoqda. Shu bilan birga, ingliz tili o'qitishni kuchaytirish, raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish va kasbiy ko'nikmalarni shakllantirish ham ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilangan. TDTU kabi texnik universitetlar xalqaro hamkorlik dasturlari orqali dunyoning yetakchi texnologiya markazlari bilan aloqalarni rivojlantirmoqda.

Biroq ta'lim sohasida globallashuv ta'sirining salbiy tomonlari ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Chet tilida ta'lim olishning kengayishi, g'arb ta'lim standartlarining to'liq ko'chirilishi ba'zan mahalliy bilim tizimlarini, milliy tillarda ilm-fan rivojini siqib chiqarishi mumkin. Shu boisdan milliy pedagogik an'analar va globallashuv talablari o'rtasida muvozanatni saqlash maqsadga muvofiqdir.

7. O'zbekistonda globallashuv: imkoniyatlar va muammolar

O'zbekiston strategik joylashuvi, boy tabiiy resurslari, yosh va o'sib borayotgan aholisi, hamda kuchli tarixiy-madaniy merosi bilan globallashuv jarayonida o'ziga xos o'rin egallaydi. Prezident Shavkat Mirziyoyev boshchiligida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar - iqtisodiy liberalizatsiya, davlat boshqaruvini takomillashtirish, investitsiya muhitini yaxshilash - mamlakatni global iqtisodiy tizimga yanada muvaffaqiyatli integratsiya qilish uchun mustahkam poydevor yaratmoqda.

SCO, MDH, OIC, BMT va boshqa xalqaro tashkilotlardagi faol ishtiroki O'zbekistonning global jarayonlarga qo'shilishini ta'minlamoqda. Mintaqaviy iqtisodiy hamkorlik doirasida Markaziy Osiyo davlatlari bilan hamkorlikni mustahkamlash ham globallashuvning ijobiy jihatlaridan to'liq foydalanish imkonini

bermoqda. O'zbekistonning O'rta Osiyo davlatlari bilan munosabatlarini iliq qilishi mintaqaviy integratsiyaga muhim hissa qo'shmoqda.

Shu bilan birga, bir qator muammolar ham mavjud. Mehnat migratsiyasi - yoshlarning xorijga ketishi va «miya oqishi» - jiddiy iqtisodiy va ijtimoiy muammo bo'lib qolmoqda. Ekologik muammolar, ayniqsa Orol dengizining qurib borishi va iqlim o'zgarishiga bog'liq muammolar globallashuv muhitida xalqaro hamkorliksiz hal etib bo'lmaydigan masalalardir. Milliy iqtisodiyotni tashqi iqtisodiy ta'sirlardan himoya qilish va o'z sanoat salohiyatini rivojlantirish ham dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Xulosa

Yuqorida bayon etilgan tahlil va mulohazalardan kelib chiqib, quyidagi xulosalar shakllantirish mumkin. Globallashuv - bu zamonaviy insoniyatning ajralmas haqiqati bo'lib, undan qochib qutulish emas, balki uni to'g'ri boshqarish va uning imkoniyatlaridan maksimal foydalanish muhimdir. Iqtisodiy integratsiya, texnologik hamkorlik va madaniy almashinuv globallashuvning ijobiy jihatlarini ifodalaydi, ulardan samarali foydalanish mamlakat taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, globallashuv jarayonida milliy identifikatsiyani saqlash, madaniy merosni avaylab asrash va milliy iqtisodiyotni muhofaza qilish masalalari ham e'tiborsiz qoldirilmasligi kerak. Muvozanatli yondashuv - global integratsiya va milliy o'ziga xoslikni uyg'unlashtirish - globallashuv jarayonida muvaffaqiyatli yo'l tutishning asosiy tamoyilidir.

O'zbekiston uchun globallashuv bo'yicha quyidagi tavsiyalarni berish mumkin: ta'lim tizimida xalqaro standartlarni milliy pedagogik an'analar bilan uyg'unlashtirish; raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish va yoshlar orasida raqamli savodxonlikni oshirish; xalqaro investitsiyalarni jalb etish bilan bir vaqtda mahalliy ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash; madaniy diplomatsiyani faol rivojlantirish va milliy madaniy merosni xalqaro miqyosda targ'ib etish; mintaqaviy hamkorlikni, ayniqsa Markaziy Osiyo davlatlari bilan integratsiyani kuchaytirish.

Globallashuv jarayonini chuqur anglash va uning ta'sirlarini ilmiy jihatdan o'rganish - zamonaviy tadqiqotchilar va siyosatchilar oldida turgan muhim vazifadir. Ushbu maqola globallashuv muammolarini yanada keng va chuqurroq o'rganish uchun dastlabki qo'llanma bo'lib xizmat qilishi umid qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Stiglitz, J. E. (2002). *Globalization and Its Discontents*. W. W. Norton & Company, New York. – 282 p.
2. Robertson, R. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture*. Sage Publications, London. – 211 p.

3. Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., & Perraton, J. (1999). *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Stanford University Press. – 515 p.
4. Mirziyoyev, Sh. M. (2017). *Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik — har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak*. O'zbekiston, Toshkent. – 104 b.
5. Гидденс, Э. (2004). *Ускользящий мир: как глобализация меняет нашу жизнь*. Весь мир, Москва. – 116 с.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Raqamli O'zbekiston — 2030» strategiyasi to'g'risidagi Farmoni. (2020). *Xalq so'zi gazetasi*, 5 oktyabr 2020-yil. URL: <https://xs.uz>
7. World Bank. (2023). *World Development Report 2023: Migrants, Refugees, and Societies*. The World Bank, Washington, D.C. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2023>
8. UNESCO. (2021). *Diving into the Digital Age: Trends and Challenges*. UNESCO Publishing, Paris. URL: <https://www.unesco.org/en/digital-education>
9. McKinsey Global Institute. (2016). *Digital Globalization: The New Era of Global Flows*. McKinsey & Company. URL: <https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/digital-globalization>
10. Karimov, I. A. (1997). *O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari*. O'zbekiston, Toshkent. – 316 b.
11. Scholte, J. A. (2005). *Globalization: A Critical Introduction* (2nd ed.). Palgrave Macmillan, London. – 480 p.
12. Jahon Savdo Tashkiloti (WTO). (2022). *World Trade Statistical Review 2022*. Geneva: WTO. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2022_e/wts22_e.pdf
13. Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi (MICT). (2023). *O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotning rivojlanish holati*. Toshkent. URL: <https://mict.uz>
14. Yo'ldasheva R.E., Kamolova Y.M. (2019). *Bioethical aspects of implementing computer software for hearing-impaired children in Uzbekistan // Sciences of Europe*. T. 36, № 1. – S. 65–68.
15. Sadullayev, A. (2020). *Globallashuv jarayonida milliy madaniyat va identifikatsiya muammolari*. Falsafa va huquq instituti, Toshkent. – 198 b.